Πάμε μουσείο;

Σημειώσεις για τον σχεδιασμό μιας εκπαιδευτικά χρήσιμης σχολικής επίσκεψης στο μουσείο

Στάθης Γκότσης
ιστορικός, Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο

Οι σχολικές επισκέψεις σε μουσεία, πρακτική που ακολουθείται από δεκαετίες και στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα, συνεχίζουν να προκαλούν πολλαπλά ερωτήματα στους εκπαιδευτικούς: Τι ακριβώς θα πρέπει να κάνουν τα παιδιά στο μουσείο; Πώς θα γίνει να μη περιδιαβαίνουν αδιάφορα από αίθουσα σε αίθουσα χαζεύοντας, απλώς, τις βιτρίνες; Τι είδους προετοιμασία να κάνουμε στην τάξη πριν από τη επίσκεψη; Θα μάθουν τίποτα χρήσιμο ή θα χάσουμε απλώς το χρόνο μας; Πώς μπορεί να συνδεθεί η μουσειακή επίσκεψη με όσα διδάσκουμε στο σχολείο; Γιατί, ενώ τους λέμε τόσα πράγματα μπροστά στα εκθέματα, δείχνουν να βαριούνται; Με ποιόν τρόπο η επαφή των μαθητών με τα μουσεία μπορεί να κεντρίσει το ενδιαφέρον και τη φαντασία τους, να αποτελέσει αφορμή για νέες επισκέψεις; Ακόμη περισσότερο: Με ποιόν τρόπο η γνωριμία με τα υλικά κατάλοιπα άλλων κοινωνιών μπορεί να αξιοποιηθεί ως επιστημονικό και παιδαγωγικό εργαλείο για μια extra muros ζωντανή διδασκαλία, ξεπερνώντας, κατά το δυνατόν, τα εμπόδια που θέτει η οργάνωση του αναλυτικού προγράμματος αλλά και της ίδιας της σχολικής τάξης;

Μουσειακό αντικείμενο και ερμηνεία

Μια βασική προϋπόθεση για να προχωρήσει κανείς στο σχεδιασμό μιας εκπαιδευτικής επίσκεψης στο μουσείο είναι η κατανόηση της κύριας μουσειακής λειτουργίας, την έκθεσης, δηλ. αντικειμένων.

Τα αντικείμενα/εκθέματα, υλικά ίχνη του κοντινού ή απώτερου παρελθόντος, μπορεί να έχουν σαφή υλικότητα και να γίνονται καταρχήν αντιληπτά από τις αισθήσεις, ωστόσο χρειάζονται μεγαλύτερη ανάλυση και συζήτηση για να γίνουν κατανοητά. Καθώς παράγονται σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, για να επιτελέσουν μια δεδομένη λειτουργία στο πλαίσιο ενός ιστορικά προσδιορισμένου κοινωνικού σχηματισμού, τα αντικείμενα αποτελούν προϊόντα ιστορικών διαδικασιών, έχουν ιστορικότητα, στην οποία εγγράφεται ακόμη και η ιστορική τους διαδρομή από τη στιγμή της κατασκευής/δημιουργίας τους μέχρι τις μέρες μας. Πρόκειται, λοιπόν, για τεκμήρια του παρελθόντος, για αποσπασματικές πληροφορίες και σπαράγματα που μας περιβάλλουν στο παρόν, άλλοτε σε συνεχή ή δεύτερη χρήση, άλλοτε παραπεταμένα κι άλλοτε ως αντικείμενα συλλογής, έρευνας, μελέτης ή και θαυμασμού στις μουσειακές προθήκες ή αλλού.

Ωστόσο, τα αντικείμενα δε διηγούνται από μόνα τους την ιστορία τους, καθώς, όπως σημείωνε ο Marc Bloch, «Ακόμη και τα σαφέστερα και πιο βοηθητικά κείμενα ή αρχαιολογικά ντοκουμέντα ομιλούν μόνον όταν ερωτούνται κατάλληλα»[1]. Τα αντικείμενα του παρελθόντος μπορούν να γίνουν κατανοητά (και όχι απλώς αντιληπτά από τις αισθήσεις), μπορούν να μετασχηματιστούν από απλές πληροφορίες σε γνώσεις, να προσλάβουν νοήματα και σημασίες, μέσα από την επιστημονικά οργανωμένη διαμεσολάβηση, μέσα από τη διαδικασία της ερμηνείας[2]. Από την άποψη αυτή, η μελέτη των αντικειμένων δεν περιορίζεται στην παρατήρηση, την καταγραφή και την ταξινόμηση ή ακόμη και στην διατύπωση γενικευτικού χαρακτήρα νόμων για τον υλικό πολιτισμό. Η διαδικασία της ερμη-

[1] M. Bloch, *Απολογία για την Ιστορία. Το επάγγελμα του Ιστορικού.* (μετάφραση Κ. Γαγανάκης), Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 1994, σ. 88.

[2] I. Hodder, *Reading the Past. Current approaches to interpretation in archaeology*. Cambridge University Press, Cambridge 1986.

νείας αποκαλύπτει, άλλωστε, ότι ο υλικός πολιτισμός δεν γίνεται ενιαία και ομοιόμορφα αντιληπτός από το σύνολο των ατόμων και κοινωνικών ομάδων που δρουν και συγκρούονται στο πλαίσιο ενός ιστορικά διαμορφωμένου κοινωνικού σχηματισμού.

Τα αντικείμενα που συνιστούν τον υλικό πολιτισμό προσεγγίζονται πλέον ως νοήματα, ως «αφηγήματα»[3], που επιδέχονται πολλαπλών αναγνώσεων και ερμηνειών. Η προσέγγιση αυτή μεταφέρει τη συζήτηση στο παρόν. Γιατί η προσπάθεια ερμηνείας του νοήματος και της σημασίας των αντικειμένων του παρελθόντος, τα οποία, έχοντας αποσπαστεί από τα χωροχρονικά τους συμφραζόμενα, έχουν απολέσει τόσο το λειτουργικό τους χαρακτήρα όσο και το πρωτογενές νοηματικό τους περιεχόμενο, είναι μια πράξη που συντελείται στο παρόν. Το νόημα του παρελθόντος ανήκει στο παρόν[4].

Η ερμηνευτική διαδικασία γίνεται πιο επιτακτική, αλλά ταυτόχρονα και πιο απαιτητική και πολύπλοκη, όταν αφορά σε έργα τέχνης. Γιατί τα έργα τέχνης διαφέρουν από τις υπόλοιπες ανθρώπινες κατασκευές κατά τούτο: δημιουργήθηκαν εξαρχής και συνειδητά ως σύμβολα, που επιχειρούν, μέσα από σχήματα, σχέδια και χρώματα, να αναπαραστήσουν τον κόσμο στην πολυπλοκότητά του. Για να λειτουργήσουν ως έργα τέχνης προϋποθέτουν την ύπαρξη θεατών που κατέχουν τα ερμηνευτικά εργαλεία για να τα αποκωδικοποιήσουν, να τα κατανοήσουν και να τα απολαύσουν. Όταν, ωστόσο, τα έργα τέχνης αποκοπούν από το ιστορικό πλαίσιο που τα γέννησε, τότε το αρχικό συμβολικό τους περιεχόμενο ακυρώνεται. Ακόμη και αν αποδεχθούμε πως τα έργα τέχνης του παρελθόντος διατηρούν μια σχετική αισθητική αυτονομία, δεν μπορούμε παρά να συμφωνήσουμε πως «κάθε τέχνη θέλει να αναπαραστήσει το δικό της κόσμο κι αυτόν δε μπορούμε να τον γνωρίσουμε παρά ως προς τη διαφορά του από τον δικό μας κόσμο»[5].

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν σκιαγραφούν, εντελώς σχηματικά, πλευρές της προβληματικής που αναπτύσσεται τις τελευταίες δεκαετίες στο χώρο της ιστορίας, της αρχαιολογίας, της ανθρωπολογίας, της ιστορίας της τέχνης, της θεωρίας του υλικού πολιτισμού. Οι θεωρητικές αναζητήσεις, ωστόσο, γύρω από το αντικείμενο και την ερμηνεία του, γύρω από τη σχέση παρελθόντος – παρόντος, δεν περιορίζονται στους στενούς επιστημονικούς κύκλους. Μεταφέρονται σταδιακά στο μουσείο, στο χώρο όπου η ακαδημαϊκή γνώση συναντάται με ευρύτερα ακροατήρια, στο δημόσιο χώρο της ιστορίας, όπου η επιστημονική κοινότητα δεν κοινοποιεί απλώς τα πορίσματα της έρευνας αλλά επικοινωνεί και διαπλέκεται ουσιαστικά με τα κοινωνικά υποκείμενα, αξιοποιώντας και ενεργοποιώντας τις βιωμένες εμπειρίες τους[6].

Στο μουσείο τα αντικείμενα τοποθετούνται στις προθήκες, μετατρέπονται σε εκθέματα, οργανώνονται σε σύνολα, εντάσσονται σε περιβάλλοντα. Οι μουσειακές εκθέσεις διηγούνται μια ιστορία. Η δημόσια παρουσίαση των συλλογών αποτελεί και μια δημόσια τοποθέτηση, τόσο για το συγκεκριμένο κάθε φορά θέμα που πραγματεύεται η έκθεση, όσο και για τη σχέση επισκέπτη και εκθέματος, κοινού και επιστημονικής γνώσης. Ο επισκέπτης καλείται να αναγνωρίσει στα εκθεσιακά σύνολα το παρελθόν του (ή αυτό που παρουσιάζεται ως τέτοιο), να πληροφορηθεί, να μελετήσει, ενίοτε να κρίνει και να συμπεράνει. Οργανώνοντας στους χώρους του την παρουσίαση μιας δημόσιας ιστορίας, το μουσείο λειτουργεί όχι μόνον ως κοινωνικό προϊόν αλλά και ως ιδεολογικός μηχανισμός στο πλαίσιο της πολιτισμικής αναπαραγωγής μιας κοινωνίας.

Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Peter Vergo, «η ίδια η πράξη της έκθεσης των αντικειμένων δεν είναι με κανέναν τρόπο ουδέτερη: η επιλογή, η διαρρύθμιση, ο συσχετισμός των εκθεμάτων δεν είναι αντικειμενική επιστήμη (…). Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο εκτίθενται είναι στενά συνδεδεμένος με ρητορικούς ή διδακτικούς στόχους, στο μέτρο που τα ίδια αντικείμενα μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να διηγηθούν τελείως διαφορετικές ιστορίες»[7].

Η εκπαιδευτική αξιοποίηση των μουσειακών αντικειμένων

Ο σχεδιασμός μιας εκπαιδευτικής δράσης στο μουσείο δεν περιορίζεται σε ένα αυστηρό μοντέλο, επικεντρώνεται, ωστόσο, στα μουσειακά εκθέματα ή έστω εκκινεί από αυτά. Τα μουσειακά αντικείμενα προσφέρονται από πολλές απόψεις σε εκπαιδευτική αξιοποίηση. Η υλική τους διάσταση μπορεί να υποστηρίξει μαθησιακές διαδικασίες που βασίζονται στην αντίληψη των αισθήσεων και την προσωπική εμπειρία, προσφέρει ερεθίσματα για παρατήρηση, για ενεργοποίηση της μνήμης και για συλλογισμό, χωρίς την προϋπόθεση ειδικών γνώσεων. Η αυθεντικότητά τους προτρέπει σε σύνδεση με το παρελθόν, μπορεί να λειτουργήσει ως έναυσμα για φανταστικά ταξίδια στον χώρο και στον χρόνο, προσφέρει το

[3] S. Pearce, "Objects as meaning; or narrating the past", στο S. Pearce (ed.) *Objects of Knowledge* (New Research in Museum Studies), The Athlone Press, London 1990, σ. 125-140.

[4] M. Shanks, C. Tilley, *Social Theory and Archaeology,* Polity Press, Cambridge 1987.

[5] H. Zerner, «Η ιστορία της τέχνης», στο Ζ. Λε Γκοφ, Π. Νορά (επιμέλεια), *Το έργο της ιστορίας* (μετάφραση Κ. Μιτσοτάκη), Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1988, σ. 85.

[6] M. Shanks, C. Tilley, *Re-Constructing Archaeology,* Cambridge University Press, Cambridge 1987, σ. 68-99: Presenting the past: towards a redemptive aesthetic for the museum.

[7] P. Vergo, «Επανεξέταση της 'Νέας Μουσειολογίας'», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 70, 1999, σ. 51.

ερέθισμα για ιστορικές προσεγγίσεις. Η ευρύτητα των πληροφοριών και αφηγήσεων που συνδέονται με αυτά μπορεί να αξιοποιηθεί για διεπιστημονικές και διαθεματικές προσεγγίσεις, για ευέλικτες μαθησιακές διαδικασίες, για την επίτευξη διαφοροποιημένων στόχων σε σχέση με την ιστορική μάθηση, τις φυσικές επιστήμες, την τεχνολογία, την αισθητική αγωγή κλπ. Η αισθητική τους αξία, τέλος, σχετίζεται με την ίδια την υπόστασή τους ως τρισδιάστατων αντικειμένων και την πρόσληψή της μέσω των αισθήσεων, ενώ μπορεί να αποτελέσει την αφορμή για την ανάπτυξη ποικίλων δημιουργικών δραστηριοτήτων[8].

Η εκπαιδευτική προσέγγιση των αντικειμένων ξεκινάει από τη διερεύνηση των στοιχείων τους που μπορούν να γίνουν αντιληπτά μέσω των αισθήσεων. Στο μοντέλο των Durbin, Morris και Wilkinson[9] προτείνεται η διατύπωση συγκεκριμένων ερωτημάτων που αφορούν στα φυσικά χαρακτηριστικά των αντικειμένων και την κατασκευή τους, ενώ ακολουθούν ερωτήσεις που προϋποθέτουν ερμηνείες για τη λειτουργία τους, τον σχεδιασμό τους, την αξία τους. Διακρίνονται τρεις επιμέρους διαδικασίες προσέγγισης των αντικειμένων: η παρατήρηση για τον προσδιορισμό των εξωτερικών χαρακτηριστικών τους, η διερεύνηση άλλων στοιχείων για την πρόσληψη των αντικειμένων ως φορέων διαφορετικών πληροφοριών και περιεχομένων, η συζήτηση ως έναυσμα για επικοινωνία και έκφραση προσωπικών απόψεων και κρίσεων.

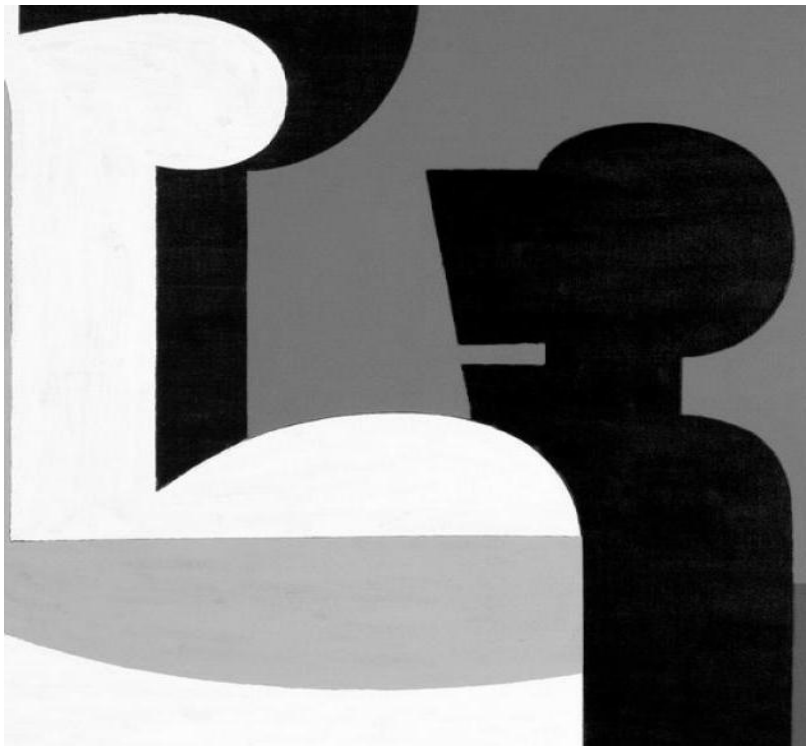

Η μελέτη των αντικειμένων, επομένως, αποτελεί μια παιδαγωγική διαδικασία μέσα από την οποία οι νεαροί επισκέπτες του μουσείου μπορούν να μάθουν να παρατηρούν και να περιγράφουν, να ταξινομούν και να συγκρίνουν, να συνθέτουν και να αφαιρούν, να διατυπώνουν υποθέσεις και ερμηνευτικές προτάσεις, να αναπτύσσουν κριτικές δεξιότητες. Προσφέρει δυνατότητες για την απόκτηση γνώσεων για διαφορετικά υλικά και τη χρήση τους, για τεχνικές κατασκευής και διακόσμησης, για χρώματα και σχέδια, για τα κοινωνικά, ιστορικά και οικονομικά συμφραζόμενα, για τη φθορά του χρόνου, για τη σημασία συμβόλων, για τον τρόπο αντιμετώπισης της ζωής και του θανάτου, για τις ιδέες και τις δοξασίες. Μέσω των αντικειμένων μπορούν επίσης να γίνουν κατανοητά ζητήματα χρονολογίας, αλλαγής, συνέχειας και εξέλιξης, σχεδιασμού και λειτουργικότητας, υλικών και αισθητικής ποιότητας, τυπολογίας, μόδας και γούστου, αυθεντικού και πλαστού, συλλογής, διατήρησης και συντήρησης κλπ.

Σχεδιάζοντας τη μουσειακή επίσκεψη

Όπως είδαμε, στον πυρήνα των μουσειακών εκπαιδευτικών επισκέψεων βρίσκονται, έτσι κι αλλιώς, τα μουσειακά αντικείμενα, των οποίων η ερμηνευτική-εκπαιδευτική προσέγγιση, με την ενεργητική συμμετοχή όλων των συμμετεχόντων, συνιστά μια απόπειρα αποκωδικοποίησης των πολλαπλών νοημάτων και πληροφοριών που εμπεριέχουν για τους κοινωνικούς σχηματισμούς που τα δημιούργησαν.

Η παραδοχή αυτή οδηγεί στην ανάγκη η επίσκεψη στο μουσείο να σχεδιάζεται προσεκτικά, λαμβάνοντας υπόψη τις δυνατότητες, τις ανάγκες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (ηλικιακά, μορφωτικά, γλωσσικά, εθνοπολιτισμικά κλπ) της εκάστοτε ομάδας μαθητών, να έχει σαφώς προσδιορισμένους μαθησιακούς ή άλλους στόχους, συγκεκριμένο θέμα, δομή και περιεχόμενο, καθορισμένη διάρκεια[10]. Στο σχεδιασμό θα πρέπει να συνυπολογίζονται, επίσης, οι δυνατότητες που προσφέρει ή οι δυσκολίες που παρουσιάζει το εκάστοτε μουσείο σε σχέση με την κίνηση στο χώρο, τους άλλους επισκέπτες, τους κανόνες ή τους περιορισμούς που θέτει.

[8] Α. Μπούνια & Ν. Νικονάνου, «Μουσειακά αντικείμενα και ερμηνεία: Δημιουργώντας την εμπειρία, επιδιώκοντας την επικοινωνία», στο Νικονάνου, Ν. & Κασβίκης, Κ. (επιμ.), *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο: εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Πατάκης: Αθήνα 2008, 69-101.

[9] G. Durbin, S. Morris & S. Wilkinson, *A Teacher's Guide to Learning from Objects,* English Heritage, 1990

[10] Α. Τσιτούρη, «Το Μουσείο, ένα δυναμικό εργαλείο εκπαίδευσης», στο ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-Ελληνικό Τμήμα ICOM και Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, *Μουσείο-Σχολείο. 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο,* Καβάλα, 20-22.9.2002. Αθήνα 2002, σ.22-25

Είναι προφανές πως η σχεδιασμένη εκπαιδευτική μουσειακή δράση στην οποία αναφερόμαστε διαφέρει εκ θεμελίων από μια τυπική ξενάγηση, έστω και προσαρμοσμένη για παιδιά, η οποία συνήθως αφορά στην πλειοψηφία των εκθεμάτων και βασίζεται στο μονόλογο του ξεναγού ή του εκπαιδευτικού. Αντίθετα, μια εκπαιδευτική δραστηριότητα σχεδιασμένη θεματικά μπορεί να βασίζεται σε λιγοστά μόνο εκθέματα, επιλεγμένα με γνώμονα ακριβώς την καλύτερη εξυπηρέτηση του θέματος και των στόχων που έχουν αφετηριακά τεθεί. Τούτο σημαίνει πως ο σχεδιαστής της δράσης θα πρέπει να εντοπίσει τα εκθέματα που ενδιαφέρουν, να σχεδιάσει μια πρωτότυπη διαδρομή στον εκθεσιακό χώρο και να καταγράψει τους τρόπους που θα συνδεθούν μεταξύ τους τα επιλεγμένα αντικείμενα, να επιλέξει τις πλευρές ανάγνωσής τους, να βρει τις ενδεχόμενες συνάψεις του θέματος και των επιλεγμένων εκθεμάτων με όψεις της διδακτέας ύλης του σχολείου, χωρίς να λησμονεί, ωστόσο, πως το μουσείο, με τη σχετική μορφωτική του αυτοτέλεια, δεν προσφέρεται για ευθύγραμμη εικονογράφηση της σχολικής ύλης ή του σχολικού εγχειριδίου[11].

Η ενασχόληση της σχολικής ομάδας πριν από την επίσκεψη στο μουσείο με το θέμα και το περιεχόμενο της επίσκεψης (και όχι υποχρεωτικά με το ίδιο το μουσείο) μπορεί να ενταχθεί στον όλο σχεδιασμό της δράσης και να βασιστεί στη χρήση φυλλαδίων ή άλλων εκδόσεων και τυχόν εκπαιδευτικού υλικού του μουσείου, του διαδικτύου ή άλλων πηγών πληροφόρησης, με την προϋπόθεση πως έχει

ελεγχθεί η επιστημονική τους εγκυρότητα.

Στον συνολικό σχεδιασμό μιας μουσειακής εκπαιδευτικής δράσης μπορεί να ενταχθεί, άλλωστε, κατά περίπτωση και κατά την κρίση των σχεδιαστών, επιπλέον εποπτικό υλικό, καθώς και επιμέρους δράσεις, άλλοτε για να εμβαθύνουν και άλλοτε για να ανακεφαλαιώσουν την παρουσίαση του θέματος: λ.χ. δράσεις που βασίζονται στο θεατρικό παιχνίδι ή την αφήγηση/ιστόρηση με πυρήνα ένα ιστορικό γεγονός, ένα μύθο ή και μια φανταστική ιστορία, εργαστήρια κατασκευών με ποικίλα υλικά και τεχνικές. Η προσεκτικά σχεδιασμένη συμπερίληψη τέτοιων παιδαγωγικών τεχνικών και εργαλείων, όχι ως παιδαγωγικός αυτοσκοπός αλλά σε συνάρτηση πάντα με το θέμα και τους στόχους που έχουν τεθεί, μπορεί να συμβάλει στην ενεργητική εμπλοκή περισσότερων συμμετεχόντων στην όλη διαδικασία, να τους διευκολύνει στην εξοικείωση με άγνωστα αντικείμενα, υλικά, έννοιες ή εποχές[12].

Η προσπάθεια για ενεργητική συμμετοχή όλων των μελών της ομάδας, προϋποθέτει, έτσι κι αλλιώς, την απομάκρυνση από παρωχημένες επικοινωνιακές αντιλήψεις (πομπός/δέκτης), όπως και την δημιουργική ένταξη στην όλη διαδικασία των τυχόν προϋπαρχουσών γνώσεων των μαθητών, των λανθασμένων ή και αναπάντεχων απαντήσεων ή προσεγγίσεων που μπορεί να διατυπώσουν, των στοιχείων που προκαλούν έκπληξη, απορία ή και θυμηδία, ακόμη και των συναισθημάτων άρνησης ή αποστροφής που ενδέχεται να προκαλούν θέματα ή εκθέματα σε μερίδα συμμετεχόντων.

Μέσα από μια τέτοια διαδικασία, η επίσκεψη της σχολικής ομάδας στο μουσείο μπορεί να αναδειχτεί σε ένα σημαντικό εργαλείο για την υπέρβαση μερικών από τους εγγενείς κινδύνους της μουσειοποίησης: την απόσταση και την αποξένωση, την αποπληροφόρηση μέσα από την υπερπληροφόρηση, την ηγεμονία του παρελθόντος πάνω στους επισκέπτες. Το μουσείο μπορεί να αντιμετωπιστεί λιγότερο ως θησαυροφυλάκιο - αφηγητής ένδοξων ή εύπεπτων παρελθόντων και περισσότερο ως επιστημονικό - μορφωτικό κέντρο, ως δυναμικό εργαλείο εκπαίδευσης στα χέρια του εκπαιδευτικού.

[11] Στ. Γκότσης, «Ερμηνευτικές-εκπαιδευτικές προσεγγίσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους», στο *Παιδεία και Αρχαιολογία: Εκπαιδευτικά Προγράμματα του ΥΠ.ΠΟ.*, (Πρακτικά Ημερίδας 13/5/98), ΥΠ.ΠΟ. – Α΄ Ε.Π.Κ.Α., Χαλκίδα 2000, σ. 18-23

[12] Στ. Γκότσης, «Αντικείμενο και ερμηνεία: από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή και εκπαιδευτική πράξη», στο ΥΠΕΠΘ-ΥΠΠΟ-Ελληνικό Τμήμα ICOM και Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, *Μουσείο-Σχολείο. 6ο Περιφερειακό Σεμινάριο,* Καβάλα, 20-22.9.2002. Αθήνα 2002, σ. 17-21